

Postawy nie-Żydów podczas Holokaustu. Przykłady z historii i poezji

Joanna Roszak

Wstęp

Dzięki zajęciom przeprowadzonym według tego scenariusza młodzież:

- pozna i nauczy się rozpoznawać postawy wobec Żydów podczas II wojny światowej,
- zrozumie różnice między postawą a zachowaniem,
- nauczy się odczytywać ukryte sensy tekstów poetyckich,
- pozna kanoniczne teksty poetyckie związane z tematem Holokaustu.

Scenariusz jest odpowiedni dla uczniów szkół ponadpodstawowych. Możesz zrealizować go na lekcji języka polskiego lub zajęciach wychowawczych. Na realizację scenariusza przeznacz od 90 do 110 minut (w zależności od tego, czy wybierzesz zadanie dodatkowe).

Niezbędne materiały i pomoce: tablica, flipchart, powielone karty z tekstami poetyckimi i „bilety na wyjście”.

Lekcja wprowadzi nazwy postaw i pozwoli uczniom analizować je na podstawie przykładów. Zajęcia będą wykorzystywać konkretne sytuacje z wystawy i zestawiać je z wierszami. Zadbaj więc o synergię tych zajęć z lekcją historii, która wprowadza temat Holokaustu. Sprawdź, czy uczniowie wiedzą, czym był Holokaust i z jakimi działaniami niemieckiej okupacji w Polsce się wiązał (zakładanie gett, masowe wywózki, a następnie zabijanie w komorach gazowych). Warto, aby młodzież знаła już przyczyny i przebieg powstania w getcie warszawskim oraz rozumiała, kim byli szmalcownicy.

Aby dowiedzieć się, jak pracować z wystawą „Byli sąsiadami”, skorzystaj z materiału **„Wprowadzenie do pracy z wystawą «Byli sąsiadami. Ludzkie wybory i zachowania w obliczu Zagłady»”**.

1. Wprowadzenie do zajęć (15 min)

Sprawdź, czy i jak uczniowie i uczennice rozumieją słowo „postawa” (tendencja do pozytywnego lub negatywnego wartościowania czegoś lub kogoś; pogląd, odczucie).

Na tablicy lub flipcharcie napisz dwa słowa: „postawy” i „zachowania”. Wyczytaj ich cechy i poproś, by młodzież dopasowała je do odpowiedniego pojęcia:

- są wewnętrzne, osobiste, subiektywne (postawy),
- widoczne, zewnętrzne, obserwowalne (zachowania),
- trudne do zmierzenia (postawy),
- wynikają z wyboru sposobu działania (zachowania),
- motywują do określonego działania (postawy),
- są co do zasady stałe, niełatwo je zmienić (postawy),
- można je jednoznacznie zidentyfikować (zachowania),
- są efektem motywacji, a niekiedy presji (zachowania).

W ramach podsumowania możesz zapisać w widocznym miejscu:

POSTAWA = to, co myślimy lub czujemy (wewnętrzne, niewidoczne).

ZACHOWANIE = to, co robimy (zewnętrzne, widoczne).

Aby dodatkowo wyjaśnić termin „postawa”, podaj **definicję z internetowego „Słownika języka polskiego PWN”:**

„postawa – stosunek człowieka do życia lub do pewnych zjawisk, wyrażający jego poglądy; też: sposób postępowania lub zachowania wobec określonych zjawisk, zdarzeń lub w stosunku do ludzi”.

Jeśli zaobserwujesz, że uczniowie i uczennice potrzebują pogłębienia tego tematu, możesz przedstawić krótką scenkę nawiązującą do znanej młodzieży sytuacji. Osoba odgrywająca rolę powinna zachowywać się w określony, łatwy do odczytania sposób. Następnie poproś uczennice i uczniów, by opisali to zachowanie i zastanowili się, z jakich możliwych postaw może ono wynikać. Zapytaj, jakie inne zachowania w takiej sytuacji są możliwe i jakie postawy mogłyby je ułatwiać. Poproś uczestników zajęć, aby zastanowili się, czy zachowanie mogło wynikać z presji społecznej, czy z wewnętrznego przekonania (np. „Uczennica nie odzywa się na lekcji, choć zna odpowiedź”). Zwróć uwagę, że możemy tylko snuć hipotezy na temat postaw innych osób. Nie możemy mieć pewności, czy dane postępowanie wynika z danej postawy, czy przeważały inne czynniki (presja społeczna, mocna motywacja i tym podobne).

Możesz porozmawiać z młodzieżą o tym:

- czy ktoś może mieć pozytywną postawę, ale zachować się negatywnie?
- czy można mieć negatywną postawę, ale działać uprzejmie?

Aby podsumować tę kapsułę tematyczną i wprowadzić kluczową część zajęć, porozmawiaj o tym, jakie postawy i zachowania mogą przyjmować ludzie wobec cierpienia innych. Z jakich odczuć, emocji i wartości mogą one płynąć? Zapisz w widocznym miejscu (tablica, flipchart) propozycje młodzieży, aby pomóc rozróżniać postawy od zachowań (np. pomoc – zachowanie, obojętność – postawa, zdrada – zachowanie, dręczenie – zachowanie, poczucie wyższości – postawa).

Możesz również poprowadzić osobną lekcję na godzinie wychowawczej lub historii, dotyczącą postaw. Skorzystaj ze scenariusza lekcji: „**Postawy wobec antysemityzmu i Holokaustu**”.

Wartościowym uzupełnieniem zajęć może być rozmowa o emocjach. Przeprowadź zajęcia „**Emocje i zachowania w ekstremalnych sytuacjach**”.

2. Analiza plansz z wystawy „Byli sąsiadami” (20 min)

Upewnij się, że młodzież zna i rozumie poniższe pojęcia. Omów każde z nich (możesz przygotować puzzle: pojęcie – definicja).

Konformizm – postawa polegająca na dostosowywaniu się jednostki do norm i oczekiwań grupy społecznej, niezależnie od tego, czy te normy są zgodne z jej własnymi przekonaniami. Osoby konformistyczne skłonne są podporządkować się społecznym wymaganiom, aby zyskać akceptację lub uniknąć konfliktów.

Oportunizm – postawa polegająca na wykorzystywaniu nadarzającej się okazji, aby osiągnąć korzyści, często bez względu na moralność czy długoterminowe konsekwencje. Osoba oportunistyczna podejmuje działania, które w danym momencie wydają się korzystne, ale nie kieruje się zasadami ani stałymi wartościami.

Holokaust – był systematycznym, zainicjowanym przez państwo rozwijającym się procesem, prześladowaniem i morderstwem sześciu milionów Żydów przez nazistowski reżim niemiecki oraz jego sojuszników i kolaborantów. Miał miejsce w całej Europie w latach 1933-1945.

Możesz zaznaczyć, że na określenie tego wydarzenia w historii stworzono także dwie inne nazwy: Szoa (z hebrajskiego „katastrofa, nieszczęście”) oraz Zagłada (często używany w historiografii w Polsce).

Więcej kontekstowych informacji znajdziesz w internetowej „**Encyklopedii Holokaustu**”.

Następnie rozdaj młodzieży wydruki plansz nr 2, 3, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 19 i 21 wystawy „Byli sąsiadami. Ludzkie wybory i zachowania w obliczu Zagłady”.

Podziel klasę na grupy lub pary. Poproś, aby każda z nich nazwała co najmniej dwie przypuszczalne postawy i dwa zachowania z wybranych przez nią plansz. Jeśli pojawią się nowe odpowiedzi – inne niż te omówione wcześniej podczas refleksji nad reakcjami na cierpienie – uzupełnijcie listę (np. oportunizm – postawa, donosicielstwo – zachowanie, kolaboracja – zachowanie).

Zastanówcie się i wymieńcie motywacje (zewnętrzne i wewnętrzne), jakie mogły powodować takie postawy i zachowania. Młodzież może wskazać np. przekonania ideologiczne, presję ze strony wspólnoty i posłuszeństwo wobec władz. Po rozmowie odeślij uczniów i uczennice do wystawowych plansz nr 2 i 9 i zapytaj, czy wskazali wymienione na nich motywy.

3. Praca z tekstami poetyckimi w grupach (30 min)

Podziel klasę na grupy, które pracować będą z trzema różnymi tekstami poetyckimi. Rozdaj grupom karty pracy zawierające tekst poetycki oraz pytania interpretacyjne.

Uprzedź, że po pracy w grupie poprosisz o prezentację wiersza (głośne odczytanie) oraz wyników analiz i interpretacji. Zaznacz, że pytania pod tekstami mają służyć pomocą – młodzież nie musi odpowiadać na wszystkie z nich. Być może przy którymś z zagadnień uczniowie i uczennice zatrzymają się dłużej, a inne pominą. Poproś jednakże, by każda grupa skupiła się na ostatnim z pytań.

4. Prezentacja efektów pracy (20 min)

Poproś grupy, aby zaprezentowały wiersze, a także podzieliły się swoimi refleksjami na podstawie pytań oraz plansz z wystawy, które stanowią historyczny punkt odniesienia do poetyckich przetworzeń.

W ramach podsumowania poprowadź dyskusję wokół pytań:

- Jak wiersze ukazują doświadczenie śmierci i pamięci o ofiarach Holokaustu?
- Czy można te wiersze odczytać jako oskarżenie wobec świata milczącego wobec Zagłady?
- Jakie postawy są widoczne w wierszach? Jak są opisywane i oceniane przez podmiot liryczny?
- Czy w zestawieniu z faktami ocenicie wiersze jako „prawdziwe” w opisie przeszłości?
- Czy wiersze mogą powiedzieć o przeszłości coś więcej niż same fakty historyczne?
- Jak dziś powinniśmy odczytywać i komentować wiersze o tematyce żydowskiej i wojennej, zwłaszcza gdy odnoszą się do trudnych prawd historycznych? Czy można je traktować jako źródło historyczne?

5. Praca twórcza (zadanie dodatkowe, 20 min)

Poproś młodzież o zrealizowanie (indywidualnie, w parach lub w grupach) podsumowującej aktywności „Pamięć w przedmiocie – muzeum pamięci”. Wykorzystaj kartę pracy nr 2. Po zakończeniu aktywności zaproś uczniów i uczennice do zaprezentowania prac. Zastanówcie się nad różnymi formami przekazywania pamięci.

6. Podsumowanie – „Bilet z lekcji” (5 min)

Poproś uczniów i uczennice, by zapisali na karteczkach odpowiedzi na pytania typu:

- Czego dziś nauczyłem lub nauczyłam się?
- Czego się dowiedziałam lub dowiedziałem się?
- Z czym (z jaką emocją, jakim pytaniem i tym podobne) wychodzę z tej lekcji?

Przeczytajcie notę biograficzną i wiersz.

Zuzanna Ginczanka (właśc. Zuzanna Polina Gincburg, ur. 9 marca 1917 w Kijowie, rozstrzelana w 1944 w Krakowie; miała 27 lat) – polska poetka żydowskiego pochodzenia. Już jako nastolatka publikowała w czasopiśmie literackich. Jej jedyny tom poetycki opublikowany za życia, „O centaurach” (1936), został entuzjastycznie przyjęty przez krytykę i środowisko literackie. W czasie II wojny światowej ukrywała się, m.in. we Lwowie i Krakowie. Po latach zapomnienia jej twórczość została na nowo odkryta i doceniona – dziś uznawana jest za jedną z najciekawszych postaci literatury międzywojennej i wojennej.

Zuzanna Ginczanka

Non omnis moriar – moje dumne włości,
Łąki moich obrusów, twierdze szaf niezłomnych,
Prześcieradła rozległe, drogocenna pościel
I suknie, jasne suknie pozostaną po mnie.
Nie zostawiłam tutaj żadnego dziedzica,
Niech więc rzeczy żydowskie twoja dłoń wyszpera,
Chominowo, lwowianko, dzielna żono szpicla,
Donosicielko chyża, matko folksdojczera.
Tobie, twoim niech służą, bo po cóż by obcym.
Bliscy moi – nie lutnia to, nie puste imię.
Pamiętam o was, wyście, kiedy szli szupowcy,
Też pamiętali o mnie. Przypomnieli i mnie.
Niech przyjaciele moi siądą przy pucharze
I zapiją mój pogrzeb i własne bogactwo:
Kilimy i makaty, półmiski, lichtarze –
Niechaj piją noc całą, a o świcie brzasku
Niech zaczną szukać cennych kamieni i złota
W kanapach, materacach, kołdrach i dywanach.
O, jak będzie się palić w ręku im robota,
Kłęby włosia końskiego i morskiego siana,
Chmury prutych poduszek i obłoki pierzyn
Do rąk im przylgną, w skrzydła zmienią ręce obie;
To krew moja pakuły z puchem zlepi świeżym
I uskrzydłonych nagle w aniołów przemieni.

Źródło: Zuzanna Ginczanka, „Udźwignąć własne szczęście. Poezje”, wstęp i oprac. Izolda Kiec, Brama Książnica Włóczęgów i Uczonych, Poznań 1991, s. 141.

1. Wspomniana w wierszu Chominowa to Zofia Chomin, dozorczyńni kamienicy, w której ukrywała się Ginczanka. Kobieta w czasach powojennych skazana została na kilka lat więzienia za wydawanie Żydów. Co mówi wiersz o relacjach między dawnymi sąsiadami w czasie Zagłady?
2. Co oznacza fraza „moje dumne włości”? Jakie przedmioty wymienia podmiot liryczny jako swoją własność?
3. Jaką rolę odgrywa temat donosicielstwa i kolaboracji w opowieści podmiotu lirycznego?
4. Czy wiersz przedstawia tylko jednostkową historię, czy ma szerszy wymiar symboliczny?
5. Jaką funkcję pełnią ironia i gorzki ton w utworze?
6. Czy przedmioty mogą „pamiętać” tragedię? Jaką rolę pełnią jako nośniki historii?
7. Wskażcie dwie plansze z wystawy „Byli sąsiadami”, które według was mogłyby stanowić faktograficzne uzupełnienie wiersza. Uzasadnijcie swój wybór.

Przeczytajcie notę biograficzną i wiersz.

Władysław Szlengel (1912–1943) był polskim poetą żydowskiego pochodzenia, satyrykiem, tłumaczem. Urodził się w Warszawie. Przed wojną współpracował z kabaretami i teatrami, pisał felietony i popularne piosenki. W czasie II wojny światowej znalazł się w warszawskim getcie, pisał wiersze opisujące tragedię narodu żydowskiego, pełne bólu, ironii, ale też gorzkiego humoru. Zginął w 1943 roku podczas powstania w getcie warszawskim.

Władysław Szlengel

Telefon

Z sercem rozbitem i chorem,
z myślami o tamtej stronie
siedziałem sobie wieczorem
przy telefonie –

I myślę sobie: zadzwonię,
do kogoś po tamtej stronie,
gdy dyżur mam przy telefonie
wieczorem –

I nagle myślę: na Boga –
nie mam właściwie do kogo,
w roku trzydziestym dziewiątym
poszedłem inną drogą –

Rozeszły się nasze drogi,
przyjaźni ugrzęzły w toni
i teraz, no proszę – nie mam
nawet do kogo zadzwonić.

A wieczór jesienny za szybą,
a wicher jesienny gna drogą
i myślę – chciałbym zadzwonić,
ale nie mam do kogo –

Biorę słuchawkę do ręki,
żałośnie chybocze się linka,
nakręcam numer znajomy,
odzywa się... zegarynka...

Przepraszam, czy mnie poznajesz?
pytam ściszone głosem,
siódmego września przed laty,
zanim poszedłem na szosę,

Żegnając mój pokój o świecie,
wiedziałem, co się zaczyna –
i rzekł mi po raz ostatni,
że już jest szósta godzina...

A teraz, czy chcesz ze mną mówić,
bo mnie w gardle stoją łyzy,
powiedz mi coś, zegarynko...
...dziesiąta pięćdziesiąt trzy –

Jak często musiałem życie
z tym głosem spokojnym spleść
– pamiętasz, mnie, zegarynko,
– dziesiąta pięćdziesiąt sześć –

Dziesiąta pięćdziesiąt sześć,
chcesz – to będziemy wspominać,
w trzydziestym dziewiątym roku
wyszedłem teraz z kina –

– Dziesiąta pięćdziesiąt siedem,
wracałem do domu „Zerem”
z Chmielnej, z kina Atlantic,
z filmu z Gary Cooperem –

Na rogu Złotej gazeciarsz
sprzedawał „Kurier Czerwony”,
na asfalt się kładły jak zorze
kolorowe neony –

„Zero” skręcało kolicie
w serce miłego miasta
... czy mówisz coś, zegarynko?
– jedenasta...

Jeszcze się iskrzył Nowy Świat,
jeszcze na spacer parki szły,
jeszcze zapraszał Café Club
– jedenasta trzy...

W Quicku świeże parówki
i kolacyjny tłok,
gnały z Adrii taksówki,
z głośnika śpiewał Fogg.

W Quicku świeże parówki
i kolacyjny tłok,
gnały z Adrii taksówki,
z głośnika śpiewał Fogg.

Wracały do remizy tramwaje,
a nocne zaczęły wieźć,
która była mniej więcej?
– jedenasta czterdzieści sześć –

Jak dobrze się z tobą rozmawia
bez sporu, bez różnych zdań,
jesteś najmiłsza, zegarynko –
ze wszystkich znajomych pań –

Już lżej teraz sercu będzie,
gdy wiem, że kiedy zadzwonię,
ktoś mnie spokojnie wysłucha,
choć jest po tamtej stronie.

Że ktoś to wszystko pamięta,
że wspólnie łączył nas los,
i mówić się ze mną nie boi,
i tak spokojny ma głos.

Już noc się jesienna pluszcze
i wiatr nad murkami gna,
gwarzymy sobie, marzymy
zegarynka i ja...

Bądź zdrowa, moja daleka,
są serca, gdzie nic się nie zmienia,
za pięć dwunasta – powiadasz
masz rację..... więc do widzenia.

Źródło: Władysław Szlengel,
„Telefon”,

 [wolnelektury.pl/katalog/lektura/
szlengel-telefon.html](https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/szlengel-telefon.html)
[dostęp 3.08.2025]

1. Władysław Szlengel pokazuje losy Żyda, który nie może skontaktować się z dawnymi znajomymi, przyjaciółmi, Polakami z tzw. „aryjskiej strony”. Czy gdyby się to udało, usiłowałby uzyskać pomoc, schronienie, choćby dobre słowo? Co by go spotkało: milczenie, strach, odmowa, obojętność? Jak Szlengel pokazuje, że wojna wystawia człowieczeństwo na próbę? Jakiś środków poetyckich używa?
2. Jaką rolę pełni tytułowy telefon w wierszu?
3. Jakie emocje towarzyszą podmiotowi lirycznemu i jak są one przedstawione?
4. Jakie znaczenie ma cisza po drugiej stronie telefonu? Co może symbolizować brak odpowiedzi?
5. Jak zmienia się ton wiersza w miarę jego trwania? Jak wpływa to na jego wymowę?
6. Jakie znaczenie ma zakończenie wiersza? Czy zostawia czytelnika z nadzieją?
7. Wskażcie dwie plansze z wystawy „Byli sąsiadami”, które według was mogłyby stanowić faktograficzne uzupełnienie do wiersza. Uzasadnijcie wybór.

Przeczytajcie notę biograficzną i wiersz.

Czesław Miłosz (1911–2004) jest uznawany za jednego z najwybitniejszych polskich poetów. Laureat literackiej Nagrody Nobla w 1980 roku. W czasie II wojny światowej przenosił się z miejsca na miejsce, był m.in. w Wilnie, Warszawie i Krakowie. Wraz z bratem Andrzejem aktywnie pomagał ukrywającym się Żydom – małżeństwu Trossów oraz rodzinie Wołkomińskich, za co obaj zostali uhonorowani przez Instytut Jad Waszem tytułem Sprawiedliwych wśród Narodów Świata.

Czesław Miłosz

Campo di Fiori

W Rzymie na Campo di Fiori
Kosze oliwek i cytryn,
Bruk opryskany winem
I odłamkami kwiatów.
Różowe owoce morza
Sypią na stoły przekupnie,
Naręcza ciemnych winogron
Padają na puch brzoskwini.

Tu na tym właśnie placu
Spalono Giordana Bruna,
Kat płomień stosu zażegnał
W kole ciekawej gawiedzi.
A ledwo płomień przygasnął,
Znów pełne były tawerny,
Kosze oliwek i cytryn
Nieśli przekupnie na głowach.

Wspomniałem Campo di Fiori
W Warszawie przy karuzeli,
W pogodny wieczór wiosenny,
Przy dźwiękach skocznej muzyki.
Salwy za murem getta
Głuszyła skoczna melodia
I wlatywały pary
Wysoko w pogodne niebo.

Czasem wiatr z domów płonących
Przynosił czarne latawce,
Łapali skrawki w powietrzu
Jadący na karuzeli.
Rozwiewał suknie dziewczynom
Ten wiatr od domów płonących,
Śmiały się tłumy wesołe
W czas pięknej warszawskiej
niedzieli.

Morał ktoś może wyczyta,
Że lud warszawski czy rzymski
Handluje, bawi się, kocha
Mijając męczeńskie stosy.
Inny ktoś morał wyczyta
O rzeczy ludzkich mijaniu,
O zapomnieniu, co rośnie,
Nim jeszcze płomień przygasnął.

Ja jednak wtedy myślałem
O samotności ginących.
O tym, że kiedy Giordano
Wstępował na rusztowanie,
Nie znalazł w ludzkim języku
Ani jednego wyrazu,
Aby nim ludzkość pożegnać,
Tę ludzkość, która zostaje.

Już biegli wychylać wino,
Sprzedawać białe rozgwiazdy,
Kosze oliwek i cytryn
Nieśli w wesołym gwarze.
I był już od nich odległy,
Jakby minęły wieki,
A oni chwilę czekali
Na jego odlot w pożarze.
I ci ginący, samotni,
Już zapomniani od świata,
Język nasz stał się im obcy
Jak język dawnej planety.
Aż wszystko będzie legendą
I wtedy po wielu latach
Na nowym Campo di Fiori
Bunt wznieci słowo poety.

Warszawa – Wielkanoc, 1943

Źródło: Czesław Miłosz, „Campo di Fiori”, w: „Poezje wybrane. Selected Poems”, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1996, s. 28-31.

1. Jakie dwa wydarzenia historyczne zestawia w wierszu poeta?
2. Jakie obrazy życia codziennego pokazuje poeta w kontraście do tragedii rozgrywającej się w getcie?
3. Co symbolizuje tytułowe miejsce – Campo di Fiori?
4. Jak poeta ukazuje obojętność tłumu wobec cierpienia innych ludzi?
5. Jaką postawę wobec historii i ludzkiego cierpienia proponuje podmiot liryczny?
6. Jakie środki poetyckie Miłosz wykorzystuje, by podkreślić kontrast między cierpieniem jednych a codziennością drugich?
7. Czy uważacie, że Miłosz oskarża ludzi o obojętność, czy raczej stara się zrozumieć ich postawę? Uzasadnijcie opinię.
8. Sięgnijcie po tablice nr 8 i 12 z wystawy „Byli sąsiadami”. Czy według was mogłyby stanowić faktograficzne uzupełnienie do wiersza? Uzasadnijcie.

Wybierzcie jeden przedmiot z fotografii prezentowanych na wystawie „Byli sąsiadami”. Stwórzcie kartę muzealną – rysunek, opis eksponatu wraz z możliwą historią jego właściciela, znaczeniem i emocjami, które w nim się kryją.

Nazwa przedmiotu

.....

Do kogo należał ten przedmiot?

.....

Co mógłby symbolizować?

.....

Z jakimi postawami i emocjami się łączy?

.....

.....

Co przeszedł podczas wojny?

.....

.....

Co mówi nam o przeszłości?

.....

.....

Jakie emocje budzi dziś?

.....

.....